

Riksantikvarieämbetet
Avdelningen för arkeologiska undersökningar

UV ÖST RAPPORT 2003:38

ARKEOLOGISK SLUTUNDERSÖKNING

En 1600-tals källare i kv Mjölaren

*Norrköpings stad och kommun
Östergötland*

Dnr 421-3827-1998

Ann-Lili Nielsen

En 1600-tals källare i kv Mjölaren

Med anledning av planerad nybebyggelse för studentbostäder inom kv Mjölaren, beläget inom stadsdelen Nordantill i den västra delen av Norrköpings stadskärna utförde Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, UV Öst, en slutundersökning under september 1998.

Inom kvarteret Mjölaren kände man sedan tidigare till att det fanns lämningar av både bebyggelse och en begravningsplats från medeltid.

I området för den planerade exploateringen hittades dock också en icke tidigare känd tunnvalvd källare i den sydvästra delen av kvarteret. Källarens placering ett stycke indraget i kvarteret indikerade att den tillhört den äldre stadsbilden som framträder på 1640 års karta. Slutundersökningen kom att omfattas av en byggnadsarkeologisk dokumentation av denna källare.

Riksantikvarieämbetet
Avdelningen för arkeologiska undersökningar

ISSN 1404-0875

UV ÖST RAPPORT 2003:38

ARKEOLOGISK SLUTUNDERSÖKNING

En 1600-tals källare i kv Mjölaren

*Norrköpings stad och kommun
Östergötland*

Dnr 421-3827-1998

Ann-Lili Nielsen

Riksantikvarieämbetet

Avdelningen för arkeologiska undersökningar

Riksantikvarieämbetet

Avdelningen för arkeologiska undersökningar

UV Öst

Roxengatan 7, 582 73 Linköping

Tel. 013-24 47 00

Fax 013-10 13 24

uvost@raa.se

www.raa.se/uv

Omslagsbild På bilden syns den västra väggen i källarens södra rum.
Det södra rummet är troligen en senare tillbyggnad.

Produktion och layout Britt Lundberg

Grafik Lars Östlin

Foto Håkan Ahldén

Tryck Tryckhuset, Linköping 2003

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriverket, 801 82 Gävle. Dnr L 1999/3.

© 2003 Riksantikvarieämbetet

UV Öst, Rapport 2003:38

ISSN 1404-0875

Innehåll

Inledning 5

Arkeologisk bakgrund och syfte 5

Metod och genomförande 5

Resultat 6

Norra rummet 6

Södra rummet 9

Golv 10

Stenläggning och övriga murar utanför källaren 11

Källarens förhållande till nuvarande och äldre gatusträckning 11

Sammanfattning 11

Referenser 13

Administrativa uppgifter 13

Bilaga 1. Fyndlista 13

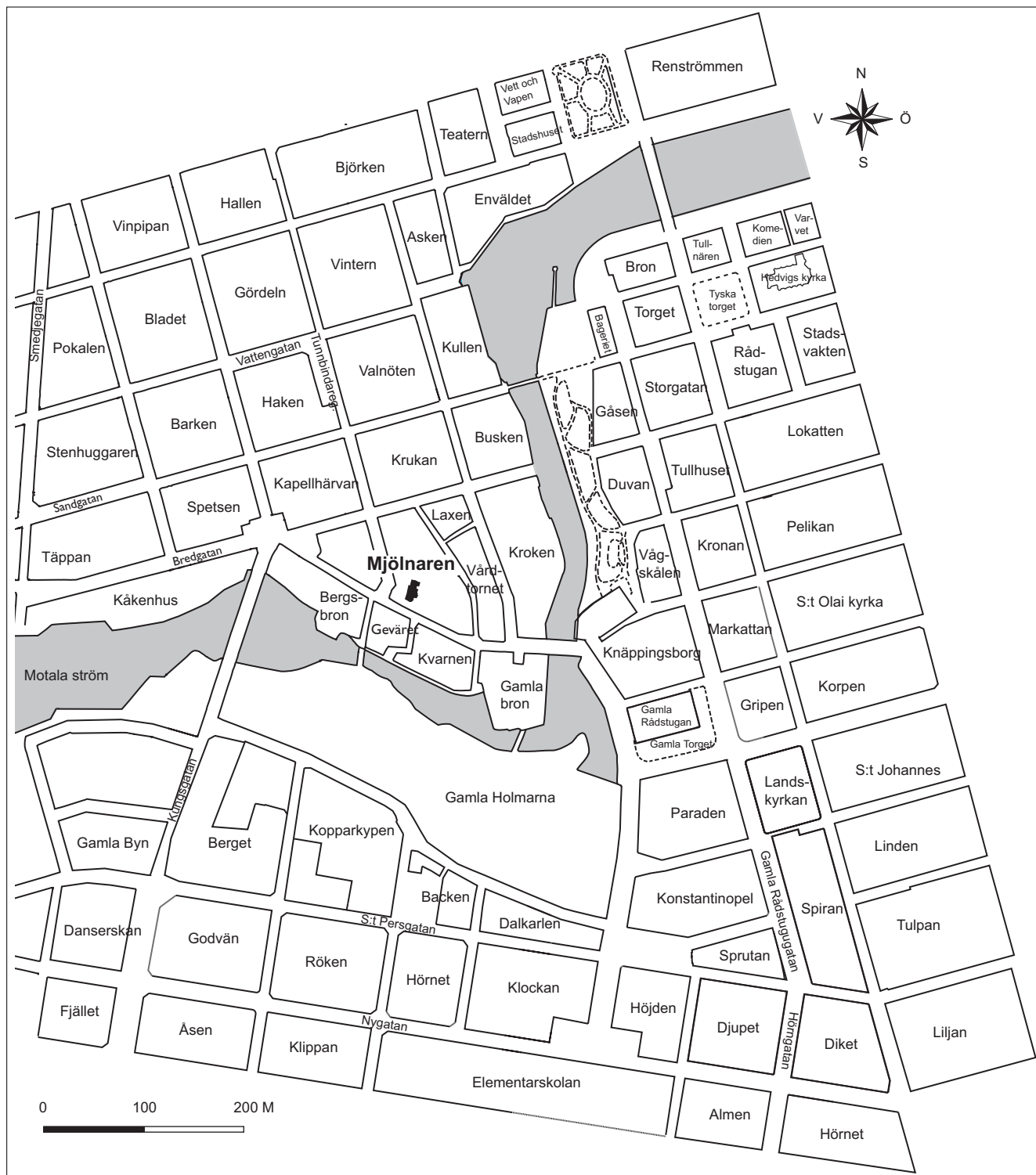

Fig 1. Utsnitt ur Norrköpings stadskarta med undersökningsområdet markerat.

Arkeologisk slutundersökning En 1600-talskällare i kv Mjölaren

Inledning

Med anledning av planerad nybebyggelse för studentbostäder inom kv Mjölaren, beläget inom stadsdelen Nordantill i den västra delen av Norrköpings stadskärna (fig 1) utförde Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, UV Öst, en slutundersökning under september månad 1998.

Slutundersökningen föregicks av en förundersökning i kv Mjölaren och det angränsande kvarteret Trehörningen under våren samma år. Vid förundersökningen kunde konstateras att det fanns medeltida gravar och en vattenfåra utanför det område som var föremål för undersökningar 1982 (Svensson 1982). De medeltida lämningarna låg i kanten av det höglänta området ner mot Västgötegatan (Lindgren-Hertz 1998:5).

Området som innehöll de nyupptäckta gravarna och vattenfåran avgränsades dock för den planerade byggnadsverksamheten och berördes således inte av slutundersökningen. I området för den planerade exploateringen hittades också en icke tidigare känd tunnvalvd källare i den sydvästra delen av kvarteret Mjölaren. Källarens placering ett stycke indraget i kvarteret indikerade att den tillhört den äldre stadsbilden som framträder på 1640 års karta. Slutundersökningen kom att omfattas av en byggnadsarkeologisk dokumentation av denna källare.

Ansvaret för undersökningen var Lena Lindgren Hertz. Övrig personal var Ann-Lili Nielsen som även har sammanställt rapporten. Fotodokumentationen av källaren utfördes av Håkan Ahldén, Linköping.

Arkeologisk bakgrund och syfte

Vid tidigare provundersökningar 1982 i kvarteret Mjölaren och i angränsande kvarter konstaterades att det fanns välbevarade medeltida lämningar inom kvarteret Mjölaren (Svensson 1982).

Även vid en förundersökning 1998 konstaterades medeltida lämningar inom samma kvarter (Lindgren-Hertz 1998). Området har under medeltid utnyttjats för bebyggelse och som begravningsplats. Vid det slutgiltiga detaljplaneförslaget avgränsades området så att de medeltida lämningarna inte kom att beröras av byggnationerna i området. Däremot konstaterades att en tunnvalvd källare i tegel i den sydvästra delen delvis skulle beröras av

byggnadsverksamheten (fig 4). En tidigare byggnad som troligen var uppförd under 1800-talets början har legat på denna plats och ägdes under en tid av boktryckare A. F Raam (Lönnqvist). Här har också Östergötlands Folkblad och Norrköpings Tidningar haft sin verksamhet.

Den källare som påträffades vid förundersökningen, och som ingått i tidningstryckeriets byggnader är förmodligen delvis av äldre datum än den äldsta kända byggnaden från 1802 som har dokumenterats på denna plats. Byggnaderna inom denna del av kvarteret Mjölaren revs i början av 1970-talet och en lång epok av boktryckeriverksamhet försvann från dessa kvarter.

Slutundersökningen syftade till en bebyggelsearkeologisk analys och dokumentation av källaren och omgivande kulturlager. Stor vikt lades vid en byggnadsdokumentation av den tunnvalvda källaren och dess förhållande till stadsplanen. För en komplett byggnadsdokumentation var det väsentligt att tömma även den del av källaren som låg utanför det planerade exploateringsområdet i den norra delen. Målsättningen var att utföra en dokumentation av källarens konstruktion vad gällde murverk, muröppningar, trappa, golv och rumsdistribution samt om möjligt datera källarens anläggningstid.

Metod och genomförande

Vid förundersökningen konstaterades att taket på källaren var raserat och att hela källaren var igenfylld av raseringsmassor från 1900-talet. Vid slutundersökningen schaktades massorna bort med maskin ned till golvnivå och orörda murverk. För att bevara så stora delar som möjligt av vägg- och valvpartier frilades delarna närmast väggpartiet manuellt. I murens södra del fanns en tegelomfattad dörrportal och i den norra delen en nedgångstrappa till källarens norra rum vilka även dessa frilades manuellt.

Dokumentationen gjordes i form av plan- och sektionsritningar samt fotografering. Källarens läge och utbredning mättes in digitalt med totalstation.

Två mindre schakt (S622 och 656) handgrävdes i källarens båda rum för att dokumentera eventuella skilda golvnivåer. Ett schakt (S603) grävdes med maskin utanför källare i dess södra del för att dokumentera eventuella äldre marknivåer.

Fig 2. Tornfotografi av källaren från söder. Hela slänten framför källaren var täckt med raseringsmassor från rivningarna av kvarteret på 1970-talet. Foto Håkan Ahldén.

Resultat

Den tunnvalvda källaren ligger i den sydvästra delen av kvarteret, där släntningen övergår i en jämnare sluttning ner mot Västgötegatan. Byggnadskroppen är grävd in i slänten i en sutterängkonstruktion. Källarens södra gavelvägg har varit murad i skalmursteknik och murtjockleken mättes här till ca 1 meter. Den södra ingången till källaren leder ut på en stensatt yta nedanför slänten och har således legat i nivå med den dåvarande markytan. Hela detta området söder om källaren var fyllt med 1,5 meter tjocka schaktmassor vilka förmodligen har påförts i området i samband med rivningar i kvarteret på 1970-talet (fig 2).

Huset har haft en något indragen placering från gatan vilket kan ha samband med den förskjutning som framträder på 1640 års karta där Västgötegatan har en något annorlunda sträckning än dagens. Källaren har varit uppdelad i två separata rum vilka skiljer sig något åt i konstruktionen.

Norra rummet

I det norra rummet var gaveln murad in i sluttningen mot norr. Gavelväggens mur bestod av natursten, ca 0,3 – 0,8 meter stora, som var murade i kalkbruk.

I den östra delen i vinkel mot den norra gavelväggen har det funnits en rak trappa som lett ner till källaren. Själva trappan var 1,2 meter bred och trappstegen ca 0,2 meter höga. Trappstegen bestod av sättsteg i tegel och natursten i

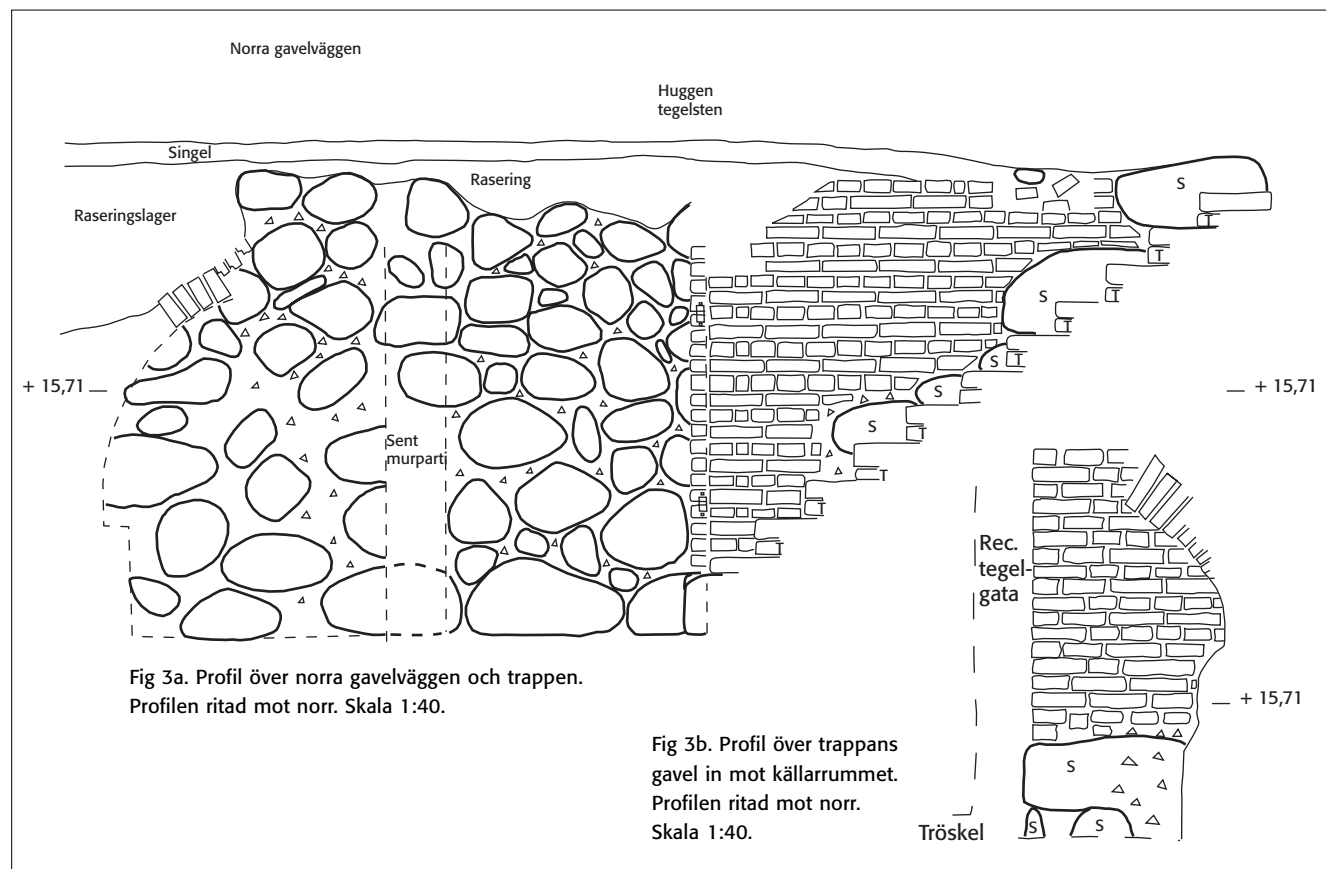

Fig 3a. Profil över norra gavelväggen och trappen. Profilen ritad mot norr. Skala 1:40.

Fig 3b. Profil över trappans gavel in mot källarrummet. Profilen ritad mot norr. Skala 1:40.

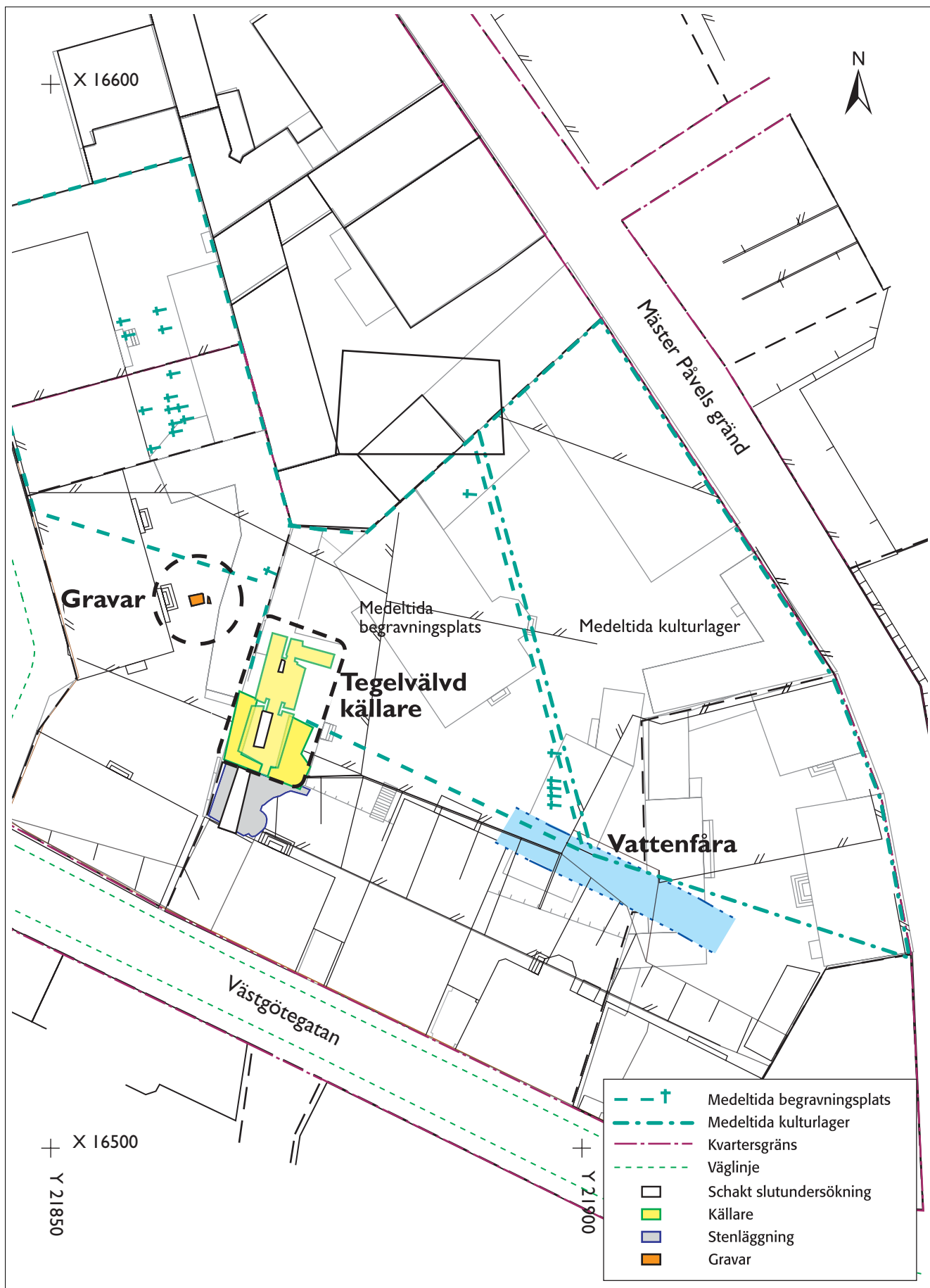

Fig 4. Schaktplan över kv Mjölaren med de medeltida lämningarna markerade. Nyfunna lämningar från förundersökningen 1998 är de inringade gravarna, vattenfåran samt den tegelvälvda källaren. Skala 1:500

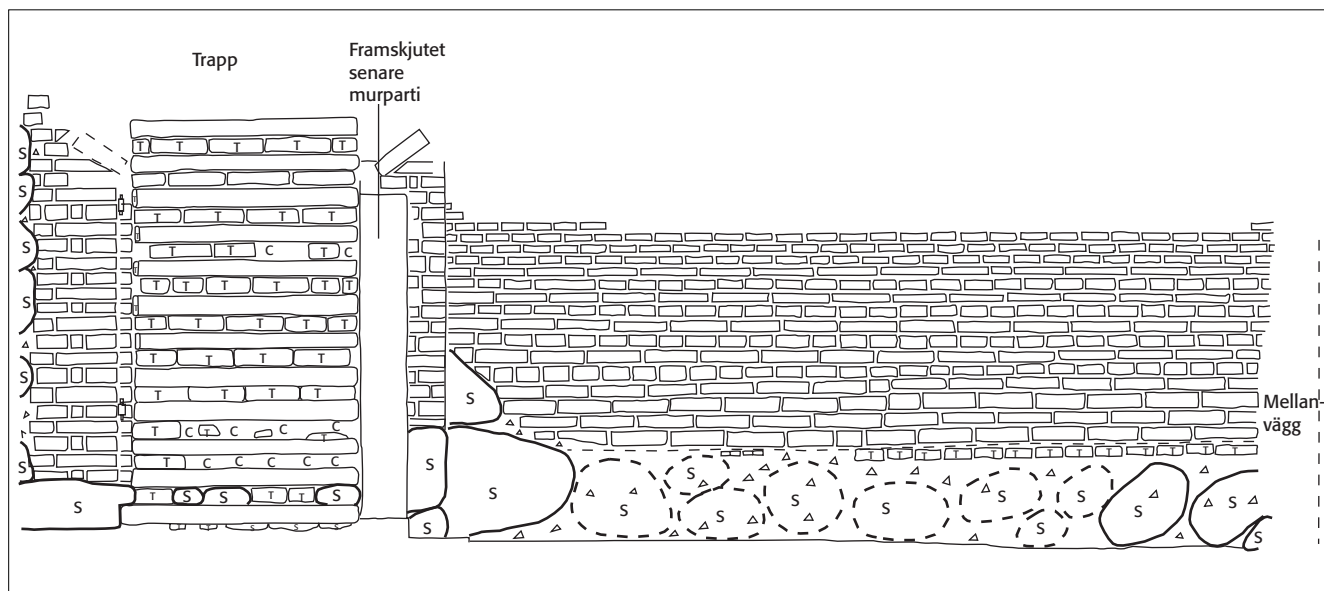

Fig 5. Profil på norra rummets östra långvägg och trapp. På ömse sidor om trappen syns anfangsstenar som visar att ingången varit försedd med valv. Längs med långväggen syns också en sockel i natursten. Skala 1:40.

Fig 6a. Fotografi på källartrappen i norra delen. I förgrunden syns den senare tillkomna tvärväggen. Fotografiet taget från väster. Foto Håkan Ahldén.

Fig 6b. Detaljfotografi av trappens södra avslut mot källaren. I högerkant syns stötfogen mellan den gamla och nya dörrposten. I övre högra hörnet syns även en av anfangsstenarna till valvet över dörren. Fotografiet taget från nordväst. Foto Håkan Ahldén.

de fyra första stegen, medan sättstegen i den övre delen av trappen bestod av enbart tegel. Planstegen bestod av huggen kalksten i hela stycken. Trappen är sannolikt samtida med källaren eftersom den södra sidan av trappavslutet har en liknande sockel in mot källarrummet som långväggarna i källaren. Väggbartiet i trappen har till större delen varit murad i tegel, förutom större natursten som fanns längs med trappans linje (fig 3). I den murade tegelväggen i trappan har det mot norr funnits en mindre nisch, ca 0,6 meter bred. På båda sidor om portalen i trappans

avslut mot källarrummet fanns två anfangsstenar i tegel. Dessa vilade mot kilslaget tegel vilket tyder på att ingången till källaren varit försett med valv (fig 5). Ingången till källaren har varit försedd med en dörr vid trappans nedre del vilket indikerades av två gångjärnsstaplar på norra sidan av dörröppningen.

I ett senare skede har ett inre murparti byggts, dels en ca 2 meter lång murad tegelvägg som låg vinkelrätt ut från gavelväggen i norr och dels en ny dörrpost vid trappans södra del. Den nya dörrposten är ansluten till den gamla

Fig 7. Fotografi av norra rummets östra långvägg och norra gavelväggen framför trappen. På bilden syns den sockel i natursten som löper längs hela väggen. Jämför även profil fig 5. Fotografiet taget från sydväst. Foto Håkan Ahldén.

med en stötfog, vilket visar att den är tillkommen i ett senare skede. En ny ingång med dörr indikeras här av en tröskelsten i kalksten samt att den nya dörrposten var försedd med en järnbalk. Den nya tvärväggen och dörren har inneburit att ett mindre utrymme tillkommit mellan trappen och källarrummet. Möjligen har den nya ingångsdelen tillkommit för att hålla ett svalare klimat i källaren (fig 6a+b).

Det norra källarrummet har haft ett inre mått på ca 6,5x3,8 meter, ca 25 m². Längs hela långväggen var väggarna murade på en sockel av natursten med ca 0,5 meter stora stenar murade i kalkbruk. Stenarna låg ca 0,15 meter innanför vägglinjen och bildade på så vis en sockel längs med hela väggen. Den övre delen av sockeln, som var 0,5 meter hög, avslutades med ett skift tegel (fig 7). Väggarna har varit murade i kryssförband förutom i de första fyra skiften där man enbart har använt sig av löpskift (fig 5). Tegelstorleken har haft måtten ca 28x14x8 cm. Både sockel och väggar har varit putsade med kalkbruk. Källarrummet har varit tunnvalvt och själva välvningen började ca 0,6 meter från golvnivån strax ovanför sockeln.

Södra rummet

Det södra källarrummet har haft ett inre mått på ca 5,2x4,0 meter, ca 21 m², endast obetydligt mindre än norra rummet. En mellanvägg murad i tegel skiljde de båda rummen åt och här finns på ömse sidor ett tvärgående murparti som ligger vinkelrätt i öppningen (fig 8 a+b).

Källarrummet har haft en ingångsdelen mot Västgötegatan i söder. Gavelväggen mot Västgötegatan bestod av något grovt tuktad sten i den västra delen och i den östra delen av jämnt huggna kvaderstenar som varit putsade med ett lerigt kalkbruk. Själva ingångsdelen har varit murad i

Fig 8a. Fotografi av östra mellanväggen. Fotografiet är taget från sydväst. Foto Håkan Ahldén.

Fig 8b. Profil av västra delen av mellanväggen mellan norra och södra källarrummet. Profilen är ritad från söder. Skala 1:40.

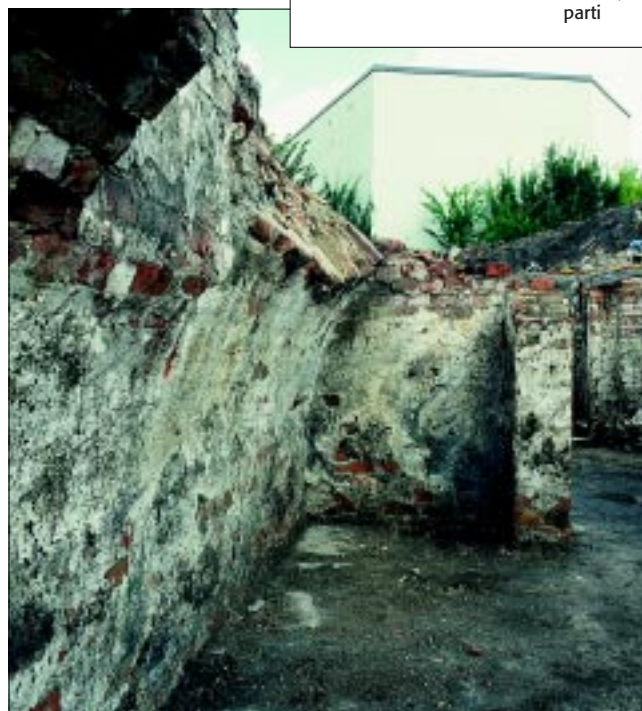
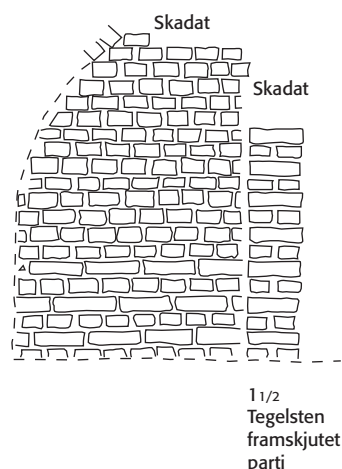

Fig 9. Fotografi av södra källarrumets västra långvägg. På bilden syns också mellanväggen till det norra källarrummet samt i bildens övre vänstra hörn även det urtag för "kollucka" i takvalvet. Observera att det södra rummet saknar den sockel i natursten som fanns i det norra rummet. Fotografiet taget från söder. Foto Håkan Ahldén.

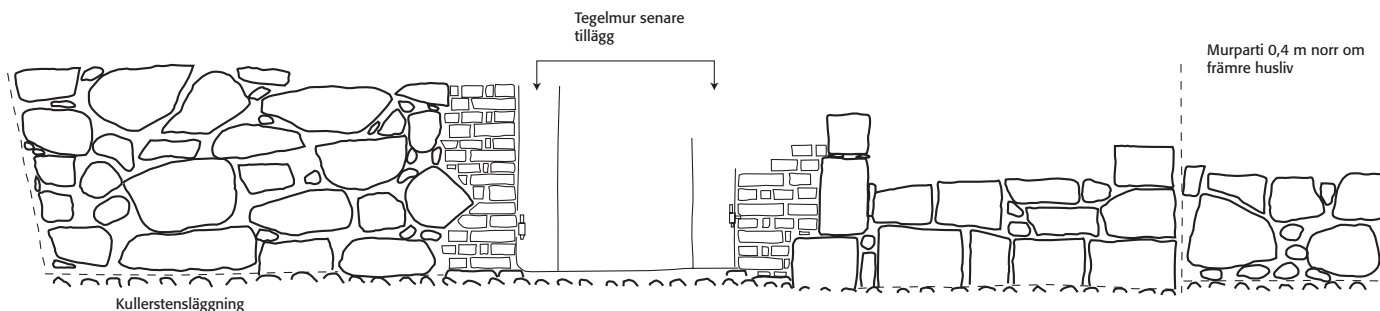

Fig 10. Profil över södra ingångsdelen till källaren. Väster om ingången består murpartiet av grovt tuktad sten medan den östra kortväggen har jämt huggna kvaderstenar. Profilen ritad från söder. Skala 1:50.

tegel och försedd med dubbla dörrar vilket indikerades av två gångjärnsstaplar på ömse sidor på källarens yttervägg och en gångjärnsstapel på den östra innerväggen. I ett senare skede har ytterligare en tegelmur tillkommit i muröppningen. På denna fanns dock inga spår efter gångjärnsstaplar (fig 10).

Långväggarnas konstruktion och utseende skiljer sig åt från det norra rummet. I det södra rummet är tegelväggarna murade i kryssförband ända ner till golvnivå och det saknas en sockel liknande den i det norra källarrummet. Tegelstorleken är dock densamma, ca 28x14x8 cm och väggarna var även i det södra rummet putsade med kalkbruk. På den västra långväggen, ca 1,5 meter från gavel-

väggen i söder är vällningen i taket bruten, sannolikt av att man har haft en kollucka eller dylikt i en öppning ut mot gården (fig 9).

Golv

Två mindre schakt, S622 och 656, grävdes för hand i respektive källarrum för att dokumentera eventuellt skilda golvnivåer (fig 11). Båda källarrummen har i ett sent skede belagts med cementgolv vilket partiellt togs bort med maskin. Golvnivåernas lagerbild i de två rummen skiljer sig obetydligt ifrån varandra. Under cementgolvet har det i båda rummen funnits ett kullerstensgolv. Under kullerstensgolvet har det i båda rummen funnits ett kompakt sandigt

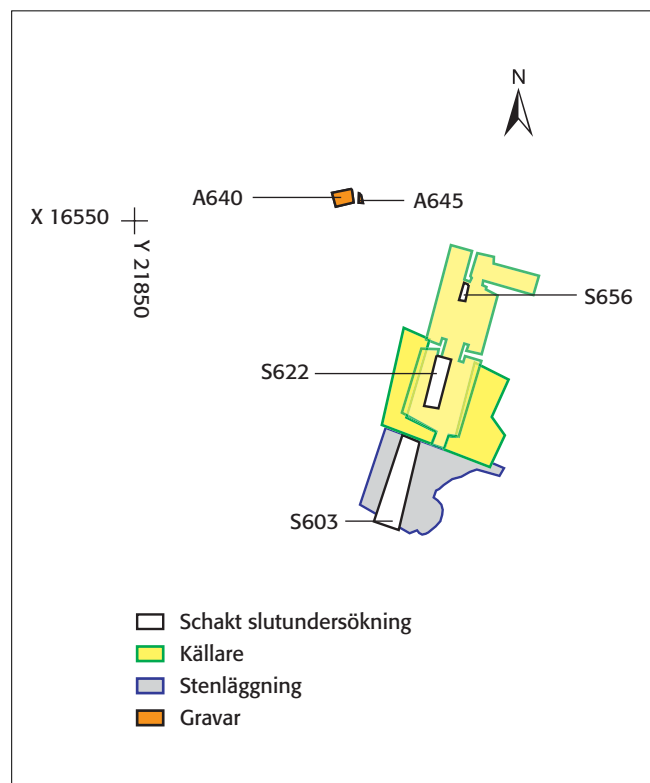

Fig 11. Schaktplan över framtagna delar av källaren, stenläggningen samt de provschakt som upptogs i och utanför källaren. På planen syns även gravarna från förundersökningen A640 och A645 nordväst om källaren. Skala 1:400

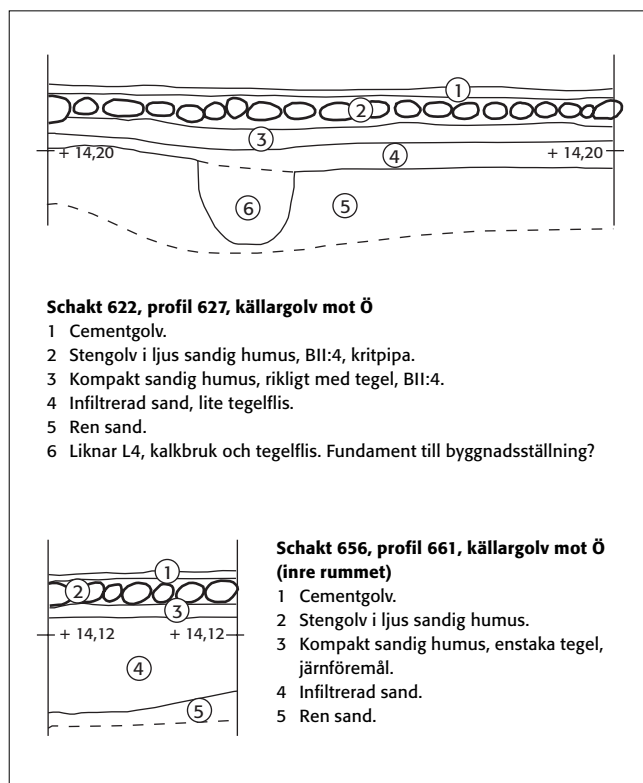

Fig 12. Profil över de två provschakten i norra och södra källarrummet. Profilerna är ritade mot öster. Skala 1:40.

humusblandat lager (L3) med mycket tegelkross (fig 12). Tegelkrosset är förmodligen från byggnadsfasen av källaren. Vad som skiljer detta lager i de båda rummen är att det i södra rummet (S622) förekom betydligt mer sena föremål i form av botten av en butelj i glas, en skärva BII:4 med ljus gul glasyr samt en mineralvattenflaska i C-gods. Denna typ av flaska är importerad från tyskt område och kan dateras till tidigast 1700-talets slut eller 1800-talets början (Bergold 1999). Det här antyder att åtminstone den södra delen av källarens kullerstensgolv inte tillkommit tidigare än i slutet av 1700-talet. Den södra delen av källaren skulle kunna vara påbyggd på en äldre källare och överensstämmer i så fall med de uppgifter om byggåret 1802 som finns på stadsplanekommitténs inventering från 1940-talet. I lager 3 i norra källarrummet hittades en mynningsdel från en butelj i glas som inte har varit möjlig att datera.

Stenläggning och övriga murar utanför källaren

Söder om källaren fanns en kullerstensbelagd yta som i den framtagna delen mätte ca 5,4x7,5 meter. Den stenlagda ytan har i södra delen gått fram till den byggnad som har legat ut mot Västgötegatan. På stadsplanekommitténs inventering från 1946 – 47 markeras här en byggnad från 1854. Mellan denna byggnads västra gavel och den källare som undersöktes finns på kartan en fristående stenmur som återfanns vid undersökningen. Även öster om källarens ingång återfanns ett murparti som finns med på samma karta och som leder fram till en trapp öster om källarhuset. Den stenlagda ytan har således bildat en innergård mellan gathuset och huset med källaren. Ett schakt (S603) grävdes med maskin för att dokumentera eventuella äldre marknivåer utanför källaren. Hela området var dock omgrävt och bearbetat troligen i samband med uppförandet av källaren och för det framförvarande gathuset från 1854.

Källarens förhållande till nuvarande och äldre gatusträckning

Ingången till källaren i den södra delen ansluter inte direkt mot nuvarande Västgötegatans sträckning utan ligger indraget ca 15,5 meter från gatan. Riktningen på källaren skiljer sig också från de övriga byggnaderna som har legat ut mot gatan och som ligger i liv med gatans nuvarande sträckning (fig 13). Däremot stämmer källarens riktning med den asymmetri som märks på 1640 års karta i området. Västgötegatan vidgar sig i denna del och bildar här ett ”hak”. På grund av källarens ”sneda” riktning är det därför rimligt att anta att källaren tillhör perioden innan en ny reglering av Västgötegatan skett i denna del.

Den äldsta kända stadskartan med en ny sträckning av gatan är Jacob Wernstens planta över Norrköpings stads ägor som upprättades mellan 1695 – 1700 (Stadsarkivet i Norrköping). På kartan är Västgötegatan utträdad och det lilla ”haket” in i kvarteret saknas. Källaren bör således till delar vara äldre än då kartan upprättades och rimligen är det den norra delen som utgjort källaren till en äldre byggnad. Det går dock inte att utifrån vare sig källarens utformning eller fyndmaterial att datera denna.

I 1892 års brandförsäkring över kv Mjölaren kan man läsa att hus 2 (vilket sannolikt motsvarar den undersökta källarens läge) på tomt 3 och 4 bestod av ett timmerhus som var ca 10,7x7,7 meter och att huset bestod av ”tvänne källare med hvalv av tegel”. Ytterligare en byggnad (nr3) har varit uppförd norr därom i vinkel till hus 2 och har ”haft nedgång till ena källaren i huset n:2” (stadsarkivet i Norrköping). Av beskrivningen skulle man kunna utläsa att huset har haft två separata källare. Detta skulle också kunna förklara den skillnad i källarens utförande som kunde konstateras vid undersökningen.

Sammanfattning

Den arkeologiska slutundersökningen inom kv Mjölaren utfördes med anledning av planerad nybebyggelse. Slutundersökningen föregicks av en förundersökning under våren 1998 där det konstaterades att en tunnvalvd källare i tegel skulle komma att beröras av byggnationerna. Slutundersökningen syftade till en bebyggelsearkeologisk analys och dokumentation av denna källare vilken låg indragen i kvarteret en bit från Västgötegatan. Den var också, till skillnad från de hus som legat ut mot gatan, orienterad efter Västgötegatans äldre sträckning i området. På kartan från 1640 vidgar sig gatan i denna del och bildar ett ”hak”.

Vid slutundersökningen konstaterades att källaren sannolikt var tillbyggd med ytterligare ett rum i den södra delen. Troligen är denna del tillkommen någon gång i början av 1800-talet. Det norra källarrummet är förmodligen äldre vilket indikeras av att detta rum har en avvikande utformning. Det har dock inte varit möjligt att avgöra om källaren uppförts tidigare än 1640 eller någon gång mellan åren 1640 och 1695. Att källarens norra del bör vara äldre än 1695 indikerades av Jacob Wernstens karta från 1695 – 1700 som visar att Västgötegatan nu fått en ny sträckning.

Stockholm i april 2003

Ann- Lili Nielsen

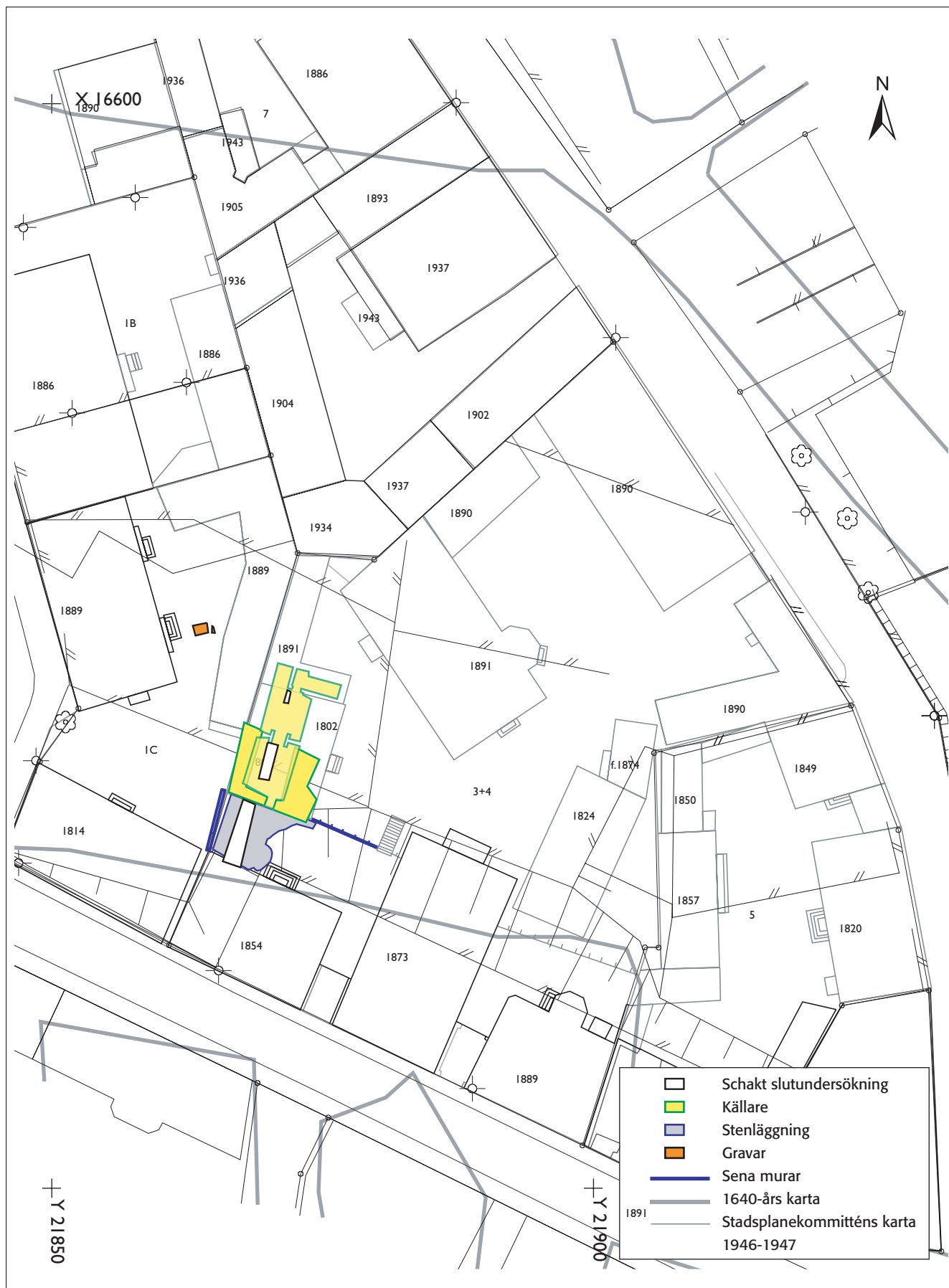

Fig 13. Stadsplanekommitténs karta från 1946 – 47 med läget för den undersökta källaren markerad. Även 1640 års kartbild är inlagd och visar källarens förhållande till den äldre sträckningen av Västgötegatan. På planen syns även de murpartier som återfanns vid undersökningen både framför och öster om källarens södra ingång. Skala 1:500.

Referenser

Bergold, H. 1999. Ett 1600-tals kvarter i Örebro. Arkeologisk förundersökning. *Rapport UV Bergslagen 1999:4*.
Lindgren-Hertz, L. 1998. Spår av äldre stadsbild i kv Mjöl-naren. Arkeologisk förundersökning. *Rapport UV Lin-köping 1998:26*.
Lönnqvist, O. Stencil. *Dokumentation av modellen Norrköping på 1700-talet, Nr 14*. Stadsarkivet i Norrköping.
Svensson, K. 1982. *Provundersökning inom kv Mjöl-naren m fl, Norrköping, Östergötland*. Rapport 1982.

Otryckta källor

Kart och arkivmaterial från Stadsarkivet i Norrköping.

Administrativa uppgifter

Riksantikvarieämbetets dnr: 421-3827-1998.
Länsstyrelsens dnr och datum för beslutet: 220-6006-98, 1998-08-26.
Projektnummer: 1520169.
Undersökningstid: 1 – 21 september 1998.
Projektgrupp: Projektledare; Lena Lindgren-Hertz. Övrig personal; Ann-Lili Nielsen.
Undersökt yta: Ca 85 m².
Läge: Ekonomiska kartan, blad 8G 9e.
Höjder och koordinater: Angivna i Norrköpings kommuns lokala höjd- och koordinatsystem.
Arkiv: Dokumentationshandlingar som förvaras i Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA), RAÄ, Stockholm; 8 profiliritningar i skala 1:20.
Fynd: Fnr 1 – 10 samt Fnr 18, inlämnade till Statens Historiska Museum (SHM).

Bilaga 1. Fyndlista

Fyndnr	Fyndomst	Sakord	Material	Typ	Kommentar
1	Lager 2	Butelj	Glas	–	På stengolv S622
2	Lager 2	Fönsterglas	Glas	–	På stengolv S622
3	Lager 2	Kärl	Fajans	–	På stengolv S622
4	Lager 2	Kärl	Keramik	BII:4	På stengolv S622
5	Lager 2	Kärl	Porslin	–	På stengolv S622
6	Lager 2	Kritpipa	Keramik	Skaft	På stengolv S622
7	Lager 6	Kärl	Keramik	BII:4	S622, brun glasyr
8	Lager 3	Butelj	Glas	Botten	S622, under stengolv
9	Lager 3	Kärl	Stengods	CII	Krus, S622
10	Lager 3	Butelj	Glas	Hals	S656, under stengolv
11	Lager 4	Spik	Järn	–	S656, kastad
12	Lager 4	Tegel	Keramik	Tegelkross	S656, kastad
13	Lager 3	Tegel	Keramik	Tegelkross	S656, kastad
14	Lager 3	Föremål	Järn	–	S656, kastad
15	Lager 3	Tegel	Keramik	Tegelkross	S622, kastad
16	Lager 3	Ben	Ben	Djurben	S622, kastad
17	Lager 3	Spik	Järn	–	S622, kastad
18	Lager 3	Kärl	Keramik	BII:4	S622, gul glasyr